

- [.pdf](#) 17. Струк О.В. Асоціативне поле концепту "гроші" / О.В.Струк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 16 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 98-101.
18. Чернишенко І. Методи дослідження концептів у когнітивній лінгвістиці / І. Чернишенко // Наукові записки. – Вип. 75 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 109-115.

Джерела

СУМ – Словник української мови. В 11 т. / Ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – 1971. – Т. 2 : Г-Ж. – 550 с; – 1973. – Т. 4 : І-М. – 840 с.

УАС – Український асоціативний словник. У 2 т. – Т. 1: Від стимулу до реакції / Світлана Мартінек. – Львів : ПАІС, 2008. – 344 с.

Сопачова О. В., маг.

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ В НОВЕЛІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО "РЕДАКТОР КАРК": ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті зроблено спробу лінгвосинергетичного аналізу синтаксичних засобів творення новели Миколою Хвильовим, які репрезентують авторське світосприйняття.

Ключові слова: стилістико-синтаксичні засоби, архітектоніка, стилістичні фігури, вербалізація, лінгвосинергетика, система.

An attempt to investigate correlating with the author's world-view syntactic means of Mykola Khvylovyi's short-story constructing is made in linguosynergetic aspect.

Key words: stylistic syntactic means, architectonics, verbalization, linguosynergy, system.

В статье сделано попытку лингвосинергетического анализа синтаксических средств построения новеллы Николаем Хвильевым, которые репрезентируют авторское мировосприятие.

Ключевые слова: стилистико-синтаксические средства, архитектоника, стилистические фигуры, вербализация, лингвосинергетика, система.

Значна кількість сучасних наукових досліджень мають міжгалузевий характер та спрямовані на вивчення певних предметів і явищ як інтегральних систем. Спільна методологія, зокрема, властива не лише різним сферам однієї науки, але і окремим дисциплінам. Так, на сучасному етапі наукового осмислення буття концептуально близькими є, наприклад, фізика, математика, філософія та лінгвістика у зв'язку з функціонуванням таких синкретичних напрямів як нелінійна термодинаміка, теорія дисипативних структур Іллі Пригожина, теорія детермінованого хаосу, фрактальна геометрія, теорії саморегулювання соціальних систем, теорія самоорганізації мови, яка формує лінгвосинергетичний напрям сучасного мовознавства. У цілому синергетику вважають "філософією науки" [2]. У працях різних галузей наявна ідея "принципової можливості спонтанного виникнення порядку й організації з безладу і хаосу" [1].

Власне, мова є системою, здатною до самоорганізації: літературна мова, певний функціональний стиль, жанр, ідіостиль письменника, а також окремий текст становлять певну динамічну цілісність, яка, розвиваючись за законами власної структури, адаптує внутрішнє впорядкування до зовнішнього середовища.

Науковий інтерес цього лінгвістичного дослідження визначається у межах еволюції нелінійних динамічних систем, що мають такі властивості як відносна стійкість, діалектичність еволюції, комплексність, кооперація, дисипація енергії (мовного ресурсу). Алгоритм синергетичного аналізу побудований на основі комплексного рівневого вивчення "мови образів", "мови слів" та "мови математики" [4, с. 76]. Тому, на наш погляд, доцільно визначати об'єктом дослідження ідіостиль письменника, у межах якого предметом опису є певні мовно-виражальні засоби.

Зважаючи на комплекс екстра- та інтралінгвальних факторів творення художнього тексту, визначаємо мовну особистість Миколи Хвильового як таку, яка створює тексти, що за своєю внутрішньою структурою значною мірою тяжіють до частотних флуктацій, що, зазвичай, посилюючи свою смислову значимість, активно наближають вектори розвитку текстової системи до біфуркаційних зон. Також новелам, оповіданням та романам цього автора властива асиметричність, модельована як результат константної дисипації та вербалізована у межах нон-фінальної архітектоніки.

Отже, текст, зокрема новелу Миколи Хвильового "Редактор Карк", розглядаємо як нелінійну незамкнену систему, механізмом саморозвитку якої є домінуючий для ідіостилію письменника комплекс мовно-виражальних засобів, які у відповідний спосіб структурують цей текст. Динамічна зміна способу вербалізації, на наш погляд, зумовлена впливами на систему зовнішніх факторів – екстралінгвальних. Серед них основними можна вважати специфіку психологічного сприйняття автором суспільно-політичних процесів, вплив на мовну свідомість Миколи Хвильового художньо-естетичних моделей доби "червоного ренесансу" та, власне, особливості світоглядних позицій письменника в цілому. Саме такі позамовні аспекти тексту визначають авторську інтенцію висловлювань у точках біфуркацій, тому новела має асиметричну структуру, складовою частиною якої є коментарі у вигляді діалогу адресата з реципієнтом.

О.О. Семенець пропонує дві моделі системного опису літературного твору – "за темами, мотивами та наскрізними образами" текстів або "аналіз експресивних засобів за рівнями мовної організації" [5, с. 18]. Для комплексного лінгвосинергетичного аналізу також необхідно визначити "стратегічні точки" на основі дослідження концептів, гносеологічних системних векторів художнього тексту, за суб'єктивно-модальним принципом добору мовно-виражальних засобів. Синергетична побудова системної моделі об'єкта полягає у фіксації певної системотвірної властивості, визначенні критерію побудови впорядкованої множини відношень між

системотвірними явищами та встановлення субстрату [5; 6]. Таким чином, аналіз буде побудований за алгоритмом концепт – структура – субстрат.

Зважаючи на інтралінгвальні особливості текстової конструкції, припускаємо, що одними із найбільш вагомими в ідейно-естетичному аспекті є синтаксичні засоби творення новелістики Миколою Хвильовим. На нашу думку, синтаксичний рівень будь-якого літературного тексту є особливим відображенням мовної картини світу автора, адже є виявом більш складного гносеологічного рівня, ніж фонетичний, морфологічний та лексико-фразеологічний. Так вербалізовані не лише наявні концепти, але й у певний спосіб описані зв'язки між ними, оскільки специфіка комбінації одиниць нижчих мовних рівнів становить єдність, яку можна вважати квінтесенцією логічної послідовності побудови тексту.

У новелі "Редактор Карк" за допомогою стилістичних засобів, найчастіше синтаксичних, вербалізоване чуттєве сприйняття світу героєм, яке, очевидно, значною мірою корелює із авторським. Тому, на наш погляд, складність синтаксичної організації тексту зумовлена багаторівневістю духовних рефлексій Миколи Хвильового.

У роботі послуговуємося класифікацією А. Шоблінгскаса, у якій дотримано послідовність поділу конструкцій за системністю вияву їх структурно-функціональних особливостей щодо синтаксичної організації висловлювань, які "створюють експресивність мовлення не лише своїм семантичним змістом, але і формою" [8, с. 130]. Новелістиці Миколи Хвильового характерна сугестивність, уривчаста оповідь, незавершеність думки, що дає можливість реципієнтові інтерпретувати внутрішню семантику тексту.

Отже, стилістичні фігури у досліджуваній системі виконують функцію атрактора, а тому до них тяжіють інші елементи системи (інші мовно-виражальні засоби), утворюючи певну кількість зон атрактора (структурних частин тексту), тобто є рівноважною точкою системи у стані порядку, яка організує поле шляхів розвитку системи. У внутрішньотекстовій динаміці новели Миколи Хвильового наявні вербалізовані ідейно-художні та філософські

пошуки автора, які, на думку мовознавців, є аналогом процесів конструктивного хаосу в системі, аналогічного до первинного стану генеративного хаосу [1; 5].

Спробуємо здійснити, власне, лінгвосинергетичний аналіз структури новели "Редактор Карк". Абсолютним початком тексту є інтертекстуальні елементи – епіграфи з поезії П. Тичини та В. Александровського, що засвідчує функціональність і системність зв'язків. Важливим є також те, що у мовній свідомості адресанта відбувається не лише рецепція цих текстових фрагментів, але і водночас мовна особистість П. Тичини асоціюється з художньо-естетичною моделлю кларнетизму, що корелює зі специфічним способом світосприйняття, але за принципом аперцепції передбачає розуміння протилежного.

Власне текст новели має особливу структуру – кожна з частин, виділених автором, підпорядкована усьому змісту (метатексту, загальній системі, у межах якої відбувається коеволюція одиниць нижчих ієрархічних рівнів), але водночас має власну архітектоніку та смислове навантаження. Така тенденція ілюструє фрактальний принцип побудови системи. Наприклад, у першій частині реалізовані більшою мірою синкретичні стилістико-синтаксичні конструкції. Зокрема це повтори на рівні архітектоніки. Так, наприклад, повторюваність, зокрема анафоричність, висловлювання *"кожен бравнінг має свою історію"* створює відповідну динаміку оповіді, яка залежить від поєднання з іншим висловлюванням, яке завершує тезу. Так, на початку структурної частини наявний опис загальної ситуації, у межах якої відбувається дія новели: *"Кожен бравнінг має свою історію криваву і темну – у нас, на Україні, сьогодні: 3 березня року нашого п'ятого, а взагалі 1922"* [МХ 68]. Це висловлювання у кінці першої структурної частини переводить авторську оповідь на семантичний макрорівень, власне, через поєднання з вербалізованим іманентним об'єктом площини художнього мислення Миколи Хвильового: *"Кожен бравнінг має свою історію: темну, як духовне нутро окремої особи"* [МХ, 69].

Також архітектонічна анафоричність властива новелі у зв'язку із вербалізацією деяких концептуально значущих деталей, які корелюють із внутрішнім духовним станом оповідача. Так, церковна атмосфера передана не лише за допомогою лексико-фразеологічного ресурсу, але і комплексу синтаксичних засобів як способу надрівневої організації інших одиниць. Наприклад, кількаразове вживання репліки *"Христос воскрес із мертвих"* сприяє різновекторній організації відповідного структурного компоненту тексту, що репрезентує перехід синтаксичної конструкції із зони атрактора до точки біфуркації. Адже в досліджуваній новелі ця репліка є зв'язковою між різними площинами сприйняття світу, певним чином визначає спрямування вербалізованої дії:

"Входять у церкву... курить ладан-дим. Церква завжди збирала націю... Та прийшла революція, і закурило, і не стало церкви. І воскресла церква.

– Христос воскрес із мертвих!

Пішов дощ.

До великодніх свят було сіро, холодно, першого заясніло, весело, тепло. І другого. Потім знову дощі. Віруючі думали, що це знамення. І Карк сьогодні трішки збентежений... Дим заповнить повітря і буде первотвір.

– Христос воскрес із мертвих!

У церкві співали мелодії з Леонтовича – кажуть він загинув химерно однієї зеленої ночі... Вийшов із церкви" [МХ, 79].

Повтор як засіб організації тексту актуальний і в окремих фрагментах, зокрема, коли відбувається підсилення чуттєвого сприйняття: *"Рука тепла й м'яка, як його маленька подушка з лебединого пуху, що подарувала мама. Мама вмерла, а подушка нагадувала маму" [МХ, 76]; "Мені сняться зелені сні – навкруги простори, а на мене лізуть гадюки. Я їх б'ю, а вони лізуть. Я не символіст, а вони на мене лізуть..." [МХ, 81]; "Вогкий ґрунт притягує: вогкість на сонці. Майже щодня ходив у ярок і вбирав у легені вогкість" [МХ 82].* Зазначені стилістичні фігури у зв'язку з реалізованими функціями є складовою частиною зони атрактора, а отже, сприяють перебуванню текстового фрагмента в абсолютно сильній позиції.

Специфічну роль у тексті мають аномальні та риторичні конструкції. За допомогою них висловлене авторське сприйняття абсурдного, на його погляд, світу, у якому він залишається непочутим. Такими є риторичні питання: **"Чого так вабить туди – там же смерть? Може, тому, що голуба?"** [МХ 70]; **"Чого це в голові два дні одбиває: губ-трамот?! Губ-трамот! Чому це слово? Ну, я не знаю. Чому це слово? Навіть уночі тривожить: знаєте – гунає й утрамбовує. І боляче. Навіщо?"** [МХ, 76]; апосіопеза: **"Постріл... Темна історія"** [МХ, 69]; **"Поперед мене горить зоря... – і вона горить інакше. Да..."** [МХ, 76]; замовчування: **"Новелу скінчено... Що? Так, скінчено... А проте чудові легенди революції теж виростають тут..."** [МХ, 87].

Певною мірою подібну стилістичну функцію виконують у тексті парцелятивні конструкції, виражені односкладними реченнями, які надають оповіді уривчастого, незавершеного і водночас динамічного характеру: **"...Каркові з ним приємно. А коли задував – неприємно: від ЦК дмухало чимось величним, мов генерал-губернаторство"** [МХ, 73]; **"Знову зростала злість. І на Шкіца. Був самотній..."** [МХ, 83]; **"Розмова: – Що за світла ніч, а на душі темно: нема простору. Чека. Госпун. Ех ти, життя прокляте! Другий голос: – Нічого. Сила за нами... Обиватель... Регулятор... Обиватель-регулятор"** [МХ, 71] та ін.

Таким чином, мовно-виражальні засоби синтаксичного рівня є найбільш поширеними та мають найвагоміші текстотвірні функції у досліджуваній новелі. Отже, зони атрактора цього тексту побудовані саме навколо стилістичних фігур. Однак, за певних умов окремі одиниці набувають властивостей, які векторно наближають їх до точки біфуркації, адже власне моделювання синтаксичних конструкцій у комплексі із позасистемними зовнішніми впливами (екстралінгвальними факторами) призводять до зміни варіантів розвитку художньої оповіді. Зважаючи на спричинені такими явищами дисипативні процеси, система знову моделює певний комплекс організації лінгвостилістичних засобів, серед яких домінантна функція належить синтаксичним. Отже, текст за фрактальним

принципом розподіляється на частини. Про незамкненість системи свідчить також і те, що після структурованих текстових сегментів у новелі наявна розв'язка, яка валентно передбачає інтерпретацію ідеї реципієнтом. Системна модель новели є такою: концептосфера, що включає ідеї вічного, духовного, абсурдного – структуризація тексту за допомогою описаних синтаксичних засобів на рівні архітекτονіки, які становлять гармонійний центр системи – субстрат у вигляді окремих стилістичних фігур.

1. Бондарчук Н.О. Лінгосинергетика як методологічна основа дослідження тексту / Н.О. Бондарчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Філологічні науки. Мовознавство. – № 1. – 2011. – С. 24-27. 2. Гарбар І.Г. Особливості синергетичної парадигми пізнання світу / І.Г. Гарбар, О.І. Гарбар. Особливості синергетичної парадигми пізнання світу // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем: Матеріали першої всеукраїнської наукової конференції 17-18 червня 2003 р., м. Житомир / ред. І.Г. Гарбар. – Житомир, 2003. – С. 3-7. 3. Дзюба Іван. Микола Хвильовий: "азіатський ренесанс" і "психологічна Європа" / Іван Дзюба. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2005. – 48 с. 4. Князева Е.Н. Антропний принцип в синергетике / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем: Матеріали першої всеукраїнської наукової конференції 17 – 18 червня 2003 р., м. Житомир / ред. І.Г. Гарбар. – Житомир, 2003. – С. 75-88. 5. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / О.О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с. 6. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с. 7. Хвильовий М. Редактор Карк / Микола Хвильовий // Хвильовий Микола. Вибрані твори; упор. Р. Мельників. – К. : "Смолоскип", 2001. – С. 68-88. 8. Шоблингскас А. Синтаксические фигуры (классификация и функциональная соотнесенность) / А. Шоблингскас // Общелитературный язык и функциональные стили. – Вильнюс : Мокслас, 1986. – С. 123-130.